

بررسی میزان درک نوجوانان از اشعار حافظ و دیدگاه آنان درباره‌ی شخصیت و

شعر او

کاووس حسن‌لی *

سمانه اسدی **

چکیده

دیوان حافظ یکی از گران‌بهاترین گنجینه‌های ادبی و فرهنگی ایرانیان به‌شمار می‌رود. مخاطب اصلی این اثر بزرگ سالان هستند؛ اما آیا نوجوانان هم می‌توانند با بخشی از اشعار حافظ ارتباط بگیرند و درکی از آن داشته باشند؟ مناسب‌ترین راه برای رسیدن به پاسخی (هرچند نسبی) به این پرسش، پرس‌وجو از خودِ نوجوانان است؛ از همین رو و برای آگاهی از میزان آشنایی و درک نوجوانان از دیوان حافظ و شناخت دیدگاه آنان درباره‌ی شخصیت و اشعار او، پژوهشی در قالب پسادکتری سامان گرفت که مقاله‌ی حاضر یکی از دستاوردهای آن است. برای انجام این پژوهش پرسش‌نامه‌ای متناسب با اهداف آن، ساخته و روایی و پایایی‌اش بررسی و تأیید شد. ۴۰۱ نفر از نوجوانان مناطق گوناگون ایران در این نظر سنجی شرکت کردند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد این نوجوانان، بیت‌هایی با موضوع دوستی را بهتر از دیگر شعرهای انتخابی دیوان حافظ درک می‌کنند و محبوب‌ترین اشعار حافظ از نظر آن‌ها شعرهایی است که با موضوع عشق و دوستی سروده شده است. آن‌ها به شخصیت حافظ و دیوانش علاقه‌مندند و دوست دارند بیشتر با او و افکار و اشعارش آشنا شوند. ۹۵ درصد شرکت‌کنندگان اشعار انتخابی حافظ را در شمار آثار مناسب برای هم‌سن‌وسالان خود دانسته و ۷۲/۸۱ درصدشان میزان سودمندی این سروده‌ها را برای نوجوانان، زیاد و بسیار زیاد برشمرده بودند. مهم‌ترین دلایلی که نوجوانان برای علاقه‌مندی خود به شعرهای حافظ بیان کرده بودند، عبارت‌اند از: تنوع موضوعات، زبان شیرین، دلنشینی و آرامش‌بخش بودن شعرها، دریافته‌بودن معنی بسیاری از بیت‌ها، منطبق‌بودن اشعار با واقعیت جهان و زندگی، پرمفهوم‌بودن آن‌ها، ارزشمندی پندها و نشان‌دادن راه‌ورسم درست زندگی به خواننده.

واژه‌های کلیدی: حافظ شیرازی، شعر حافظ و نسل امروز، نوجوانان.

* استاد دانشگاه شیراز و مدیر کرسی پژوهشی حافظ kavoooshasanli@gmail.com

** پژوهشگر پسادکتری (نویسنده‌ی مسئول) samanehassadi@yahoo.com

۱. مقدمه

حافظ شیرازی، یکی از برجسته‌ترین سخن‌سرایان زبان فارسی‌ست که از دیرباز، در میان ایرانیان جایگاهی ویژه داشته است. در دهه‌های اخیر، در پیوند با جنبه‌های گوناگون شعر و اندیشه‌ی حافظ پژوهش‌های فراوان انجام گرفته و کتاب‌ها و مقالات متعدد منتشر شده است؛ اما تاکنون، با موضوع چگونگی ارتباط نوجوانان با شعر حافظ پژوهشی مستقل صورت نپذیرفته است. بدیهی‌ست که شعر حافظ برای نوجوانان سروده نشده و درک همه‌جانبه‌ی بسیاری از آن‌ها، برای نوجوانان ناممکن است؛ به همین دلیل برخی شعر حافظ را به‌هیچ‌روی مناسب نوجوانان نمی‌دانند و تلاش برای ارتباط‌گیری این گروه سنی را با شعر حافظ بیهوده می‌پندارند. در مقابل، کسان دیگری هستند که بر ضرورت پیوند نوجوانان و جوانان با آثاری همچون *دیوان حافظ* تأکید می‌ورزند. به نظر می‌رسد داوری بزرگسالان درباره‌ی مناسب بودن یا نبودن اشعار حافظ برای نوجوانان، بدون نظرخواهی روشمند از خود آن‌ها، داوری دقیقی نباشد. مقاله‌ی حاضر با همین هدف، یعنی آگاهی از میزان آشنایی و درک نوجوانان از اشعار حافظ و شناخت دیدگاه آنان درباره‌ی او شکل گرفت. این مقاله بخشی از پژوهشی گسترده در قالب پسادکتری‌ست. بخشی دیگر از دستاوردهای این پژوهش نیز در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی ظرفیت‌های *دیوان حافظ* برای ارائه به نوجوانان» سامان یافته است. برای انجام این پژوهش مراحل زیر پیموده شد:

الف. فهرستی از مهم‌ترین ویژگی‌های دوره‌ی نوجوانی، با بهره‌گیری از کتاب‌های روان‌شناسی رشد تهیه گردید.

ب. با هدف شناسایی ظرفیت‌های *دیوان حافظ* برای ارائه به نوجوانان، این اثر واکاوی شد و سروده‌هایی که برای این گروه سنی، با توجه به ویژگی‌ها و نیازهای اساسی آنان، مناسب به نظر می‌رسید، شناسایی و از آن‌ها یادداشت‌برداری شد.

پ. با توجه به اهداف پژوهش و با مشورت متخصصان آزمون‌سازی، پرسش‌نامه‌ای علمی طراحی گردید.

ت. این پژوهش در زمان فراگیری بیماری کرونا و تعطیلی مدارس صورت گرفت و از آنجاکه دسترسی مستقیم به دانش‌آموزان، ناممکن بود، پرسش‌نامه‌ی برخط تهیه شد و از طریق فضای مجازی، در دسترس آن‌ها قرار گرفت. در مجموع، بیش از چهارصد پرسش‌نامه‌ی تکمیل شده به دست مجریان طرح رسید که در پژوهش‌های این‌چنینی، آماری اطمینان‌بخش به شمار می‌رود^(۱).

۲. ویژگی‌های پرسش‌نامه

این پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته، پرسش‌نامه‌ای خودگزارشی و متشکل از چند بخش است. بخش نخست دربرگیرنده‌ی پرسش‌هایی کلی برای آشنایی با شرکت‌کنندگان و آگاهی از میزان شناخت آن‌ها از حافظ و اشعار اوست. بخش دوم که با هدف سنجش میزان درک نوجوانان از شعر حافظ طراحی شده است، از شش زیرمقیاس (زیرمجموعه) تشکیل شده و هر زیرمقیاس، دو گویه (پرسش) دارد. گویه‌ها، به صورت لیکرت^۱ پنج‌تایی در دامنه‌ی خیلی کم تا خیلی زیاد، اندازه‌گیری و به‌ترتیب، از یک تا پنج نمره‌گذاری شده‌اند. زیرمقیاس‌های این پرسش‌نامه، شامل شش موضوع عشق، دوستی، باورهای دینی و اعتقادی، مسائل اخلاقی، خودشناسی و عزت نفس و آرمان‌گرایی‌اند. برای هر موضوع جدولی تنظیم شد که دربرگیرنده‌ی چندین بیت بود؛ برای جدول‌های شماره‌ی یک تا چهار، به دلیل گستردگی این موضوعات در دیوان حافظ، ده بیت انتخاب شد. جدول‌های پنج و شش هم، به علت محدودبودن بیت‌هایی با این موضوعات، به‌ترتیب، دربردارنده‌ی هفت و شش بیت شدند.

در انتخاب اشعار هر جدول، سعی شد تا حد امکان، تنوع مفاهیم حفظ شود (نک: جدول

شماره‌ی یک).

ردیف	جدول شماره ۱: عشق	جدول شماره ۲: دوستی	جدول شماره ۳: باورهای دینی و اعتقادی	جدول شماره ۴: مسائل اخلاقی	جدول شماره ۵: خودشناسی	جدول شماره ۶: عزت نفس و آرمان‌گرایی
۱	هرگز نمیرد آن‌که دلش زنده شد به عشق/ ثبت است بر جریده‌ی عالم، دوام ما	درخت دوستی بنشان که کام دل به بار آرد/ نهال دشمنی برکن که رنج بی‌شمار آرد	سحر با باد می‌گفتم، حدیث آرزومندی/ خطاب آمد که واثق شو، به الطاف خداوندی	آسایش دو گیتی، تفسیر این دو حرف است/ با دوستان مروت، با دشمنان مدارا	عیان نشد که چرا آمدم، کجا بودم/ دریغ و درد که غافل ز کار خویشتم	چرخ بر هم زخم از غیر مرادم گردد/ من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلک
۲	یک قصه بیش نیست غم عشق، وین عجب/ کز هر زبان که می‌شنوم، نامکرر است	ده روز مهر گردون، افسانه است و افسون/ نیکی به جای یاران، فرصت شمار، یارا	دعای صبح و آه شب، کلید گنج مقصود است/ بدین راه و روش می‌رو که با دلدار پیوندی	بدین رواق زبرجد نوشته‌اند به زر/ که جز نکویی اهل کرم نخواهد ماند	در این شب سیاهم، گم گشت راه مقصود/ از گوشه‌ای برون آی، ای کوکب هدایت	غلام همت آنم که زیر چرخ کبود/ ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است
۳	ناصرم گفت که جز غم چه هنر دارد	سر و زر و دل و جانم، فدای آن یاری/	کار خود گر به کرم بازگذاری، حافظ/ ای	مباش در پی آزار و هر چه خواهی کن/	از هر طرف که رفتم، جز وحشتم نیفزود/	پدرم روضه‌ی رضوان به دو گندم

1. likert